

ROCZNIK TOMISTYCZNY
12 (2023) 2

700 ROCZNICA KANONIZACJI
ŚW. TOMASZA Z AKWINU

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelnny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Zembrzusi, Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Arkady Rzegocki, Jerzy Nitychoruk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam

RECENZENCI / REVIEWERS

Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Piotr Roszak, Marek Prokop, Mikołaj Krasnodębski, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Ignacy Dec, Paul J. Cornish, Imelda Chłodna-Błach, Marcin Bukała, Henryk Anzulewicz

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Joanna Pyłat, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Biegańska-Bartosiak

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2023

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Partner Fundacja PZU

FUNDACJA

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji (Artur Andrzejuk).....	9
------------------------------------	---

Recenzowanie w nauce

Z Antonim B. Stępnem rozmawia Artur Andrzejuk.....	11
--	----

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk

Dowodzenie istnienia Boga w metafizyce Tomasza z Akwinu. Problem „drogi z przyczynowości sprawczej” (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
--	----

Tomasz Pawlikowski

Czy św. Tomasz z Akwinu korzystał z <i>De veritate</i> Roberta Grosseteste’a? Punkty styczne w nauczaniu o prawdzie obu myślicieli	33
--	----

Michał Zembrzuski

Metafizyka substancji duchowych w <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
---	----

Henryk Majkrzak

Cuda Jezusa Chrystusa w objaśnieniu św. Tomasza z Akwinu.....	75
---	----

Artur Andrzejuk

Antropologia filozoficzna w teologii św. Tomasza z Akwinu.....	87
--	----

Magdalena Płotka

Tomasz z Akwinu o gniewie i jego moralnym uzasadnieniu w <i>S. th.</i> I-II, q. 46-48 i II-II, q. 158	103
---	-----

Izabella Andrzejuk

Problematyka kontemplacji w tekstach Tomasza z Akwinu. Wybrane zagadnienia.....	115
---	-----

Małgorzata Łuszczczyńska

<i>Ius et lex</i> , czyli rozważania świętego Tomasza z Akwinu nad prawem.....	129
--	-----

Bartosz Zalewski

Podmiot legitymowany do tworzenia prawa według św. Tomasza z Akwinu. Próba egzegezy <i>Summy teologii</i> I-II, q. 90, a. 3	149
---	-----

Adam Machowski

Aktualność filozofii politycznej Akwinaty. Ostrzeżenia epistemologiczne z XIII wieku	163
--	-----

Bartosz Adamski

Gdyby miłość była konieczna. Kilka uwag o konieczności miłości i wolności Boga w dziele stworzenia według św. Tomasza z Akwinu	181
--	-----

Przemysław Artemiuk

Dlaczego teolog fundamentalny powinien czytać św. Tomasza z Akwinu?.....	191
--	-----

Jacek Banaś

Św. Tomasz z Akwinu o znaczeniu prawdy i mądrości oraz roli nauczyciela w zdobywaniu wiedzy, czyli co ważnego może wnieść filozof średniowieczny do współczesnej edukacji.....	215
--	-----

Bożena Listkowska	
Miłość niemożliwa? Analiza ujęć relacji człowiek-zwierzę w filozofii św. Tomasza z Akwinu i tomizmie konsekwentnym Mieczysława Gogacza	227
Martyna Kozakiewicz	
Czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty?	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham’s Arguments	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary	271

Edycje i tłumaczenia

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore i jego metafizyka. Wstęp do tłumaczenia	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / Metafizyka ogólna albo ontologia	291

Sprawozdania i recenzje

Dominika Rejewska	
Sprawozdanie. Sympozjum tomistyczne w 700-lecie kanonizacji św. Tomasza z Akwinu	331
Michał Zembrzusi	
Tomizm na XII Polskim Zjeździe Filozoficznym w Łodzi	343
Katarzyna Werkowicz	
Tożsamość lidera i jego etyczna formacja. Recenzja: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Wśród ksiązek o Tomaszu z Akwinu. Recenzja: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i>, tłum. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginał: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i>, London and New York 2003).	367
Ewa A. Pichola	
Realizacja zadań edukacyjnych i wychowawczych przez nauczyciela filozofii w szkole średniej. Recenzja książki Agnieszki Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i>, Warszawa 2021, s. 254	387
Nota o Autorach	395

Table of Contents

Editorial (Artur Andrzejuk)	9
Peer review in science	
Artur Andrzejuk's Interview with Antoni B. Stępień	11

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk	
Proof for the Existence of God in Metaphysics of Thomas Aquinas. Problem of "the efficient cause" (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
Tomasz Pawlikowski	
Does St. Thomas Aquinas Used Robert Grosseteste's <i>De veritate</i> ? Common Elements in Their Teaching About the Truth.....	33
Michał Zembrzuski	
The Metaphysics of the Spiritual Substances in <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
Henryk Majkrzak	
Miracoli di Gesu Cristo secondo san Tommaso d'Aquino	75
Artur Andrzejuk	
Philosophical Anthropology in Theology of St. Thomas Aquinas.....	87
Magdalena Płotka	
Thomas Aquinas on Anger and its Moral Justification (<i>S. th</i> I-II, q. 46-48 and II-II, q. 158)	103
Izabella Andrzejuk	
Problem of Contemplation in the Texts of Thomas Aquinas. Chosen Aspects	115
Małgorzata Łuszczczyńska	
<i>Ius et lex</i> , or the Thoughts of Saint Thomas Aquinas on Law.....	129
Bartosz Zalewski	
A Legislator According to St. Thomas Aquinas. An Attempt at Exegesis of <i>Summa theologiae</i> I-II, q. 90, a.3	149
Adam Machowski	
The actuality of Aquinas' Political Philosophy. Epistemological Warnings from the Thirteenth Century	163
Bartosz Adamski	
If Love was Necessary. A Few Words on the Necessity of Love and the Freedom of God in the Act of Creation in St. Thomas Aquinas	181
Przemysław Artemiuk	
Why a fundamental Theologian Should Read St. Thomas Aquinas?.....	191
Jacek Banas	
St. Thomas Aquinas on the Importance of Truth and Wisdom and the Role of a Teacher in Acquiring Knowledge, or what the Medieval Philosopher Can Bring to Modern Education.....	215

Bożena Listkowska	
Impossible love? Analysis of the Human-Animal Relationship in the Philosophy of St. Thomas Aquinas and Consequential Thomism of Mieczysław Gogacz	227
Martyna Kozakiewicz	
Was Joseph Ratzinger Involved in the Study of Aquinas' Theology?.....	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham's Arguments.....	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary.....	271

Editions and Translations

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore and his metaphysics. Introduction to translation	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / General Metaphysics or Ontology.....	291

Reports and Reviews

Dominika Rejewska	
Report. Thomistic Symposium on the 700th Anniversary of the Canonization of St. Thomas Aquinas	331
Michał Zembruski	
Thomism at the 12th Polish Philosophical Congress in Łódź	343
Katarzyna Werkowicz	
Leader's Identity and Ethical Formation. Review: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Among the Books On Thomas Aquinas. Review: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i> , transl. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginal: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i> , London and New York 2003).....	367
Ewa A. Pichola	
Implementation of Educational and Pedagogical Tasks by a Philosophy Teacher in High School. The Review of the Book by Agnieszka Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i> , Warszawa 2021, s. 254	387
Note about authors.....	395

Problematyka kontemplacji w tekstach Tomasza z Akwinu. Wybrane zagadnienia

Słowa kluczowe: kontemplacja, poznanie, intelekt, wola, Tomasz z Akwinu

I. Wstęp

W tekstach Akwinaty znajdujemy uwagi o kontemplacji. Analizowane fragmenty, poświęcone tej tematyce pozwalają uznać, że kontemplacja jest działaniem właściwym dla intelektu, który dąży do poznawania prawdy. Dlatego życie kontemplacyjne należy, co do istoty swoich czynności, do intelektu, natomiast poruszenie do tej czynności jest już zadaniem woli, gdyż to ona ma moc aktywizowania władz człowieka. Życie kontemplacyjne wywołuje w woli reakcję w postaci przyjemności (jako

affectus), a ta następnie powoduje natężenie miłości, co ma niebagatelne znaczenie w relacji między człowiekiem i Bogiem¹. Sam sposób docierania do prawdy może być osiągnąty, zdaniem Tomasza, dzięki różnym środkom, czy może raczej metodom. I tak prawdę możemy poznawać w ten sposób, że przyjmujemy ją od Boga – wówczas do tego potrzebna jest modlitwa, dzięki której otrzymujemy to, o co Boga w modlitwie prosimy. Możemy także poznawać prawdę w ten sposób, że przyjmujemy

---

Dr Izabella Andrzejuk, adiunkt Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Członek-założyciel Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz członek redakcji Rocznika Tomistycznego.

---

¹ Sancti Thomae Aquinatis, *Summa theologiae*, II-II, q. 179, a. 1, co., Editiones paulinae, Roma 1962.

ją od drugiego człowieka. W takiej sytuacji dzieje się to na drodze: słuchania – jeśli mamy do czynienia z przekazem ustnym; czytania – jeśli prawda została przez kogoś zapisana. Innym jeszcze sposobem docierania do prawdy może być rozmyślanie, gdzie należy posłużyć się właściwym badaniem (*adhibeat proprium studium*)².

Samą kontemplację Tomasz omawia w różnych kontekstach. Począwszy od tego, że jest to, najprościej ujmując, czynność właściwa dla intelektu (po prostu poznanie prawdy). Kontemplacja więc będzie doskonaliła intelekt w tym, co jest jego właściwym dobrem, mianowicie w ujmowaniu prawdy. Jednak kontekstów ujmowania istoty kontemplacji w tekstach Tomasza możemy odnaleźć więcej. Warto bowiem pamiętać, że usprawnianie się ludzkiego intelektu we właściwym dla niego działaniu ma swój cel ostateczny w kontemplacji prawd Bożych, a dalej – po śmierci – w poznawaniu istoty Boga, dzięki specjalnie przydanej przez Niego sprawności, zwanej *lumen gloriae*.

Warto zatem uświadomić sobie poszczególne typy kontemplacji, na które Tomasz z Akwinu zwraca uwagę, i wskazać na różne konteksty jej ujmowania.

Akwinata, podejmując temat kontemplacji, korzysta z różnych autorytetów. Wśród nich można wymienić Arystotelesa, Dionizego Pseudo-Areopagite, wiktorynów (Ryszarda ze św. Wiktora).

Wśród XX-wiecznych kontynuatorów Tomaszowych rozważań o kontemplacji warto wymienić Reginalda Garrigou-Lagrange'a, Jacquesa Maritain'a, Aleksandra Żychlińskiego, Mieczysława Gogacza. Pierwszy z wymienionych, Garrigou-Lagrange, uważał, że kontemplacja jest prostym widzeniem prawdy, połączonym z zachwytem³. Na prostotę kontemplacji wskazywał również Żychliński, uznając, że jest ona intuicją (oglądem) prawdy⁴. Natomiast Maritain przyjmował podział na kontemplację filozoficzną i mistyczną, uznając zarazem, że ta ostatnia jest poznaniem przez miłość⁵. Gogacz zaś proponował własne rozumienie kontemplacji, którą ujmował jako poznanie

² Tamże, q.180, a. 3, ad. 4: „(...) homo ad cognitionem veritatis pertingit dupliciter. Uno modo, per ea quae ab alio accipit. Et sic quidem, quantum ad ea quae a Deo accipit, necessaria est oratio, secundum illud Sap. VII, *invocavi, et venit in me spiritus sapientiae*. Quantum vero ad ea quae accipit ab homine, necessarius est auditus, secundum quod accipit ex voce loquentis; et lectio, secundum quod accipit ex eo quod per Scripturam est traditum. Alio modo, necessarium est quod adhibeat proprium studium. Et sic requiritur meditatio”.

³ R. Garrigou-Lagrange, *Trzy okresy życia wewnętrznego wstępem do życia w niebie*, tłum. s. Teresa Landy, Niepokalanów 1998, s. 662.

⁴ A. Żychliński, *Rozważania filozoficzno-teologiczne*, Poznań–Warszawa–Lublin 1959, s. 472.

⁵ J. Maritain, zob. J. i R. Maritain, *Kontemplacja w świecie*, Poznań 1994, s. 78-79. W tym małym dziełku Maritain wyznaje, iż termin kontemplacja przysparza pewnych problemów w jego rozumieniu, ponieważ oznacza różne poznawcze czynności człowieka, począwszy od skupienia się na jakiejś poszczególnej prawdzie, dotyczącej wycinka rzeczywistości (także tej, dostępnej dla naszych zmysłów), a skończywszy na byciu pociągniętym przez Najwyższą Prawdę – Boga. Zarazem zaznacza on, iż we właściwym sensie mówimy o kontemplacji nadprzyrodzonej (chrześcijańskiej), ona bowiem jest faktycznie kontemplacją. Nieco dalej (s. 79-80) Maritain zwraca uwagę na rolę miłości w kontemplacji.

przeniknięte zachwytem. Zdaniem Gogacza jest ona świadczeniem intelektu i woli o trwających powiązaniach relacjami osobowymi⁶.

Uczniowie Mieczysława Gogacza, Lech Szyndler i Janusz Idźkowski, również podejmują w swoich tekstach temat kontemplacji. Szyndler robi to przy okazji badań nad problematyką mowy serca (etap poznania niewyraźnego), natomiast Idźkowski stara się wyjaśnić znaczenie

terminu kontemplacja, którym posługuje się Akwinata⁷. Dla Szyndlera kontemplacja jest poznaniem, w którym zachodzi przyjęcie wpływu pryncypiów bytowych, ale nie jest to jeszcze rozumienie⁸.

Natomiast Michał Zembrzusi w swojej książce *Filozofia intelektu*, nazywa kontemplację poznaniem intuicyjnym, pochodzącym od terminu *intus legere*, używanego przez Tomasza, co oznacza czytanie w głębi⁹.

2. Kontemplacja jako poznanie prawdy

Najogólniej formułując, kontemplacja jest intelektualnym ujęciem (widzeniem) prawdy. Wydaje się, że jakiej natury będzie prawda, z taką też odmianą kontemplacji będziemy mieli do czynienia. Tomasz rozumie więc termin kontemplacja dość szeroko. Do widzenia prawdy dochodzi się dzięki poszczególnym aktom poznawczym¹⁰.

Akwinata omawia podziały kontemplacji w swoim *Komentarzu do Sentencji*¹¹. Píše tam bowiem o dwóch typach kontemplacji przyrodzonej. W pierw-

szym z nich, aby poznać to, co konieczne i wieczne, realizuje się w człowieku cały, specyficzny dla ludzkiej natury proces poznawczy. Proces ten jest nazywany odkrywaniem (*inventio*). Rozpoczyna się on od percepcji zmysłowej, by ów materiał poznawczy został ujęty dzięki sprawności pierwszych zasad poznawania (*habitus principiorum*). Oznacza to, że poznając coś, potrafimy odwołać się do *habitus principiorum*, aby ująć poznana rzecz. Tomasz nazywa to prostym badaniem zasad obecnych w intelekcie¹². Wydaje się to

⁶ M. Gogacz, *Filozoficzne aspekty mistyki. Materiały do filozofii mistyki*, Warszawa 1985, s. 81.

⁷ J. Idźkowski, zob.: referat wygłoszony na posiedzeniu Katedr Historii Filozofii, zamieszczony na stronie www.katedra.uksw.edu.pl. Autoreferat: *Próba wyjaśnienia znaczenia terminu kontemplacja na podstawie tekstów św. Tomasza z Akwinu*, Posiedzenie dwudzieste szóste (23 marca 2006) Katedra Historii filozofii UKSW, <http://katedra.uksw.edu.pl/posiedzenia/pos26.htm> [data dostępu: 06.07.2023].

⁸ L. Szyndler, zob. artykuł zamieszczony na stronie www.katedra.uksw.edu.pl. *Zagadnienie „słowa serca” w Scriptum super Libros Sententiarum św. Tomasza z Akwinu*, http://www.katedra.uksw.edu.pl/publikacje/lech_szyndler/zagadnienie_slowa_serca.pdf, [data dostępu: 06.07.2023].

⁹ M. Zembrzusi, *Filozofia intelektu. Tomasz z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*, b.m.w., 2019, s. 338.

¹⁰ *S. th.*, II-II, q. 180, a. 3, co.

¹¹ Sancti Thomae de Aquino, *Scriptum super Sententiis*, lib. 3, d. 34, q. 1, a. 2, co. Korzystam z wersji internetowej tego dzieła: <https://www.corpusthomicum.org/spd3023.html> [data dostępu: 05.05.2023]. Dalej cytuję: *Super Sent.*

¹² Tamże, *Super Sent.* lib. 3, d. 35, q. 1, a. 2, qc 2, co.

o tyle zrozumiałe, że dla Tomasza *habitus principiorum* jest sprawnością niemal wrodzoną, dzięki której człowiek niejako samorzutnie rozumie pewne zależności i prawa. Można powiedzieć, że sprawność ta jest związana ściśle z naturą ludzkiego intelektu, dla którego dobrem jest poznawanie prawdy. Pewne wyjściowe, podstawowe, prawdy są dla intelektu oczywiste (jak to, że wywoływać skutek może coś, co istnieje). Następnie to, co zostało ujęte przez sprawność pierwszych zasad poznawania, staje się materialem do dalszych procesów, polegających na wyprowadzaniu wniosków z wcześniejszego etapu poznawczego. Ten etap jest doskonalony przez sprawność wiedzy, jeśli poznana prawda dotyczy spraw przyrodzonych, albo przez cnotę wiary, jeśli dotyczy przedmiotu przekraczającego przyrodzone poznanie ludzkie.

Drugim typem kontemplacji przyrodzonej jest poznanie rozpoczynające się od zastosowania sprawności mądrości (*sapientia*). Jest ona bowiem cnotą intelektualną, która usprawnia intelekt w ujmowaniu najwyższych przyczyn, do których dochodzi się przez rozumowanie. Mądrość usprawnia także człowieka do wydawania sądu o innych cnotach, a także – co dla nas ważne – posługuje się pierwszymi zasadami poznawania. Tak też przebiega ten typ kontemplacji: dzięki odniesieniu do pierwszych zasad i przyczyn przechodzimy do osądzania i zarządzania przyczynami niższymi. Oznacza to, że potrafimy ujmować dostępne nam skutki w perspektywie ich pierwszych, wyjściowych, przyczyn.

Pierwszy z wymienionych typów kontemplacji polega na przeprowadzeniu rozumowania, czyli na przechodzeniu od skutków do przyczyn drogą wnioskowania. Drugi zaś jest jakby drogą odwrotną – ujmowaniem skutków z perspektywy ich przyczyn. Jak się okaże, podobnie działa dar mądrości, który jest cnotą nadprzyrodzoną. Pozostaje więc otwarte pytanie, czy zastosowane przez Tomasza rozróżnienie nie wskazuje, że w poznaniu typu mądrościowego mamy większą szansę na jakieś poznawcze ujęcie Boga jako pierwszej przyczyny istnienia bytów i jako wyjątkowego bytu osobowego, z którym możemy pozostawać w relacjach.

Wymienione tu rozróżnienia odnoszą się do kontemplacji przyrodzonej (być może można by ją określić mianem kontemplacji filozoficznej, mądrościowej).

Sprawa się jednak nieco komplikuje, gdyż musimy wziąć pod uwagę, że według Tomasza celem całego ludzkiego życia jest kontemplacja prawdy Bożej. W życiu doczesnym kontemplacja zachodzi *per speculum et in aenigmate*, co oznaczałoby, że ostatecznie owa prosta prawda Boża nie daje się osobie kontemplującej ująć bezpośrednio¹³. Potwierdzeniem takiej tezy byłoby przekonanie Akwinaty, że do kontemplacji Boga dochodzimy przez kontemplację skutków powodowanych przez Boga. Kontemplacja Boga jako najwyższej prawdy i jako celu ludzkiego życia¹⁴ będzie miała swoje etapy. Tomasz, prezentując je, odwołuje się do autorytetu szkoły wikto-rynow i za Ryszardem wymienia ich aż

¹³ *S. th.*, II-II, q. 180, a. 4, co.

¹⁴ Tamże: „Principaliter quidem ad vitam contemplativam pertinet contemplatio divinae veritatis, quia huiusmodi contemplatio est finis totius humanae vitae”.

sześć. Pierwszy etap stanowi zmysłowe ujęcie rzeczy. Drugi etap tego procesu stanowi przejście z rzeczy postrzegalnych zmysłowo do intelektualnie poznawalnych. Etap trzeci to ocena tych rzeczy w świetle prawd intelektualnych. Natomiast czwarty to czynność rozważenia czystych prawd intelektualnych, do których dochodzi się przez rzeczy postrzegalne zmysłowo. Piąty etap to kontemplacja prawd intelektualnych, do których nie prowadzą nas rzeczy postrzegalne zmysłowo, ale które rozum zdoła jakoś pojąć. Ostatni etap, szósty, to rozważanie takich prawd intelektualnych, do których rozum ani nie może dojść, ani ich pojąć i to one należą do wzniosłej kontemplacji prawdy Bożej¹⁵.

W znaczeniu ścisłym więc życie kontemplacyjne będzie polegało, zdaniem Akwinaty, na kontemplacji prawdy Bożej, wtórnie (drugorzędnie) zaś na kontemplacji dzieł Bożych, o ile ta czynność będzie prowadziła do tej pierwszej¹⁶. Oznacza to również, że kontemplacja w sensie ścisłym będzie relacją poznawczą, którą wiążemy się z Bogiem. Kontemplacja prawdy Bożej, jako ostateczny cel życia ludzkiego, dotyczy zarówno najdoskonalszego

przedmiotu tej czynności (Boga), jak i najdoskonalszej władzy w człowieku (intelekt)¹⁷. Kontemplacja Boga jest dla człowieka najbardziej właściwym działaniem jego rozumnej natury i dlatego też sprawia mu największą radość.

Należy jednak zaznaczyć, że do takiej czynności jak kontemplacja człowiek musi być należycie przygotowany, co realizuje się przez stosowne sprawności. Dlatego też do życia kontemplacyjnego będą należały cnoty moralne, inne czynności intelektualne (poza samą kontemplacją), kontemplacja skutków Bożych (czyli stworzeń, otaczającego nas świata). Sama już kontemplacja prawdy Bożej jest uwieńczeniem wymienionych wcześniej czynności. Dlatego można wysnuć wniosek, że specyficzny sposób ujmowania prawdy przez intelekt, zwany kontemplacją, stanowi pewne przygotowanie władzy poznawczej człowieka do tego, co ma być jego udziałem po śmierci, czyli do oglądania istoty Boga (zresztą Tomasz posługuje się słowem *visio* na określenie czynności intelektu). Warto jednak uzupełnić to stwierdzenie o informację, że w życiu doczesnym owo *visio* realizuje się za pośrednictwem światła mądrości i nie jest widzeniem istoty Boga¹⁸.

3. Kontemplacja jako ruch

Ponieważ kontemplacja jest działaniem intelektu, to z tego względu nazywana

może być ruchem (ruch jako *actus perfecti*)¹⁹. Tomasz zwraca uwagę, iż ten ruch

¹⁵ Za sprawą tych prawd doskonali się sama czynność kontemplacji, tamże, a. 4, ad 3.

¹⁶ Tamże, a. 4, co.

¹⁷ *S. th.*, I-II, q. 3, a. 5, co.

¹⁸ Sancti Thomae de Aquino, *Quaestiones disputatae de veritate*, q. 18 a. 1 ad. 4. Korzystam z internetowej wersji dzieła: <https://www.corpusthomicum.org/qdv18.html> [data dostępu: 05.05.2023]. Dalej cytuję: *De veritate*.

¹⁹ *S. th.*, II-II, q. 179, a. 1, ad. 3.

ma swoje poszczególne etapy. Stwierdza bowiem, że człowiek dochodzi do ujęcia prostej prawdy za pośrednictwem innych czynności poznawczych (w tym poznawczych o charakterze intelektualnym). Chodzi o wymienione już wcześniej dwa typy kontemplacji: wspierająca się na *habitus principiorum* oraz wspierająca się na mądrości. Tak więc życie kontemplacyjne właśnie odnosi się do tego ostatniego procesu z całego szeregu czynności poznawczych. Ostatecznie Tomasz, korzystając z autorytetu Arystotelesa oraz Ryszarda ze św. Wiktora, podaje definicję kontemplacji jako przenikliwego i niezależnego (swobodnego) wglądu duszy w rzeczy widziane²⁰. Kontemplacja tak ujęta różni się od innych aktywności poznawczych intelektu bądź rozumu. I tak medytacja (rozmyślanie) jest czynnością duszy zajętej przyglądaniem się poszukiwanym prawdom, które dostrzegamy pośrednio (za pośrednictwem skutków, w których „odbijają się” jak w zwierciadle przyczyny), zaś zastanawianie się (*cogitatio*) jest jakimś uwzględnianiem przez duszę prawdy, ale bez dojścia do czegokolwiek. Tak rozumiane *cogitatio* nie miałoby swego finału a byłoby tylko pewną dywagacją.

Wracając do problematyki kontemplacji jako pewnego ruchu, warto zauważyć, że Tomasz wykorzystuje w tym przypadku autorytet Arystotelesa. Powołuje się bowiem na niego, zwracając uwagę na nazewnictwo poszczególnych aktywności, odnoszących się do kontemplacji. Ponieważ według Stagyryty

najdoskonalszym spośród ruchów cielesnych jest ruch miejscowy, przeto określenia charakteryzujące ten typ ruchu są zastosowane do rozróżnienia samej czynności kontemplacji.

W ten sposób zostaje wyróżniony ruch prosty, kołowy i mieszany²¹. Każdy z nich odnosi się do aktywności intelektu. Akwinata, charakteryzując dokładnie typy tych ruchów, odwołuje się do autorytetu Dionizego Pseudo-Areopagity, który opisuje je przy okazji omawiania kontemplacji anielskiej. Kołowy ruch intelektu, to taki, w którym ważna jest jednakowość (*uniformitas*). Chodzi bowiem o ruch, który dokonuje się w tej samej (jednakowej) odległości od centralnego (środkowego) punktu. Celem kontemplacji, realizującej się za pomocą ruchu kołowego, jest właśnie uzyskanie *uniformitas* – jednakowości (jak u aniołów), a człowiek może ją uzyskać niejako dystansując się od różnorodności i wielości poznania zmysłowego i zewnętrznego. W tym przypadku powinniśmy postępować inaczej, niż to się dzieje w ramach naszego naturalnego poznania. Jeśli poznanie to jest proste (dyskurs to przechodzenie od jednego do drugiego), to musimy niejednakowość pokonać 3 metodami: a) zerwać z rzeczami zewnętrznymi i wejść w siebie – dusza ma się zwrócić ku swemu wnętrzu – w ten sposób dystansujemy się od różnorodności rzeczy zewnętrznych; b) sprowadzamy wszystkie czynności duszy do jednej, prostej kontemplacji intelektualnie poznawalnej prawdy –

²⁰ *S. th.*, II-II, q. 180, a. 3, ad. 1: „(...) contemplatio est perspicax et liber animi contuitus in res perspicendas”.

²¹ *S. th.*, II-II, q. 180, a. 6, co.

w ten sposób zatrzymujemy bieg myśli (to znaczy rozumowe roztrząsanie *discursus rationis*). Jeśli uda się to zrobić, to w tej czynności nie występuje błąd, podobnie jak to się dzieje w przypadku pierwszych zasad poznawania; c) dusza po odrzuceniu wszystkiego, trwa w prostej kontemplacji Boga.

Następnie mamy prosty ruch intelektu, który polega na pewnego rodzaju rozumowaniu. Chodzi bowiem o ruch

polegający na przechodzeniu od jednego wątku do kolejnego.

I wreszcie następuje mieszany ruch intelektu, w którym łączą się oba wcześniej wymienione ruchy.

Ujęcie kontemplacji jako ruchu sytuje rozważania Tomasza w nurcie filozofii Arystotelesowskiej. Dzieje się to za sprawą rozumienia ruchu jako zmiany, przejścia z możliwości do aktu, który jest pewnego rodzaju doskonałością.

4. Kontemplacja jako poznanie przeniknięte miłością

Biorąc pod uwagę głoszony przez Tomasza intelektualizm w działaniach człowieka (to znaczy, że aktywność woli jest zazwyczaj poprzedzona poznaniem intelektu), warto zastanowić się nad ewentualnymi zależnościami między kontemplacją a miłością. Tomasz, jak wiadomo, przyjmuje w przypadku ludzkich relacji z Bogiem, że możemy Go bardziej kochać, aniżeli znać, niemniej jednak jakieś poznanie musi się zrealizować. Nie ma zatem prostej zależności między zakresem, w jakim Boga poznaliśmy, a samym miłowaniem Boga. Człowiekowi jest dostępne mgliste poznanie Boga. Dzięki analizie dostępnych nam stworzeń możemy dojść do stwierdzenia, że taki byt, jak Bóg (pierwsza przyczyna innych bytów) istnieje. Warto jednak dodać, że już taka wiedza wystarczy, aby darzyć miłością Boga. Nie jest to jednak jeszcze cnota miłości.

Tomasz zauważa, że w człowieku poznanie zaczyna się od zmysłów.

W pierwszej więc kolejności są nam dostępne poznawczo przedmioty zmysłowe, a to, co jest w mniejszym zakresie natury zmysłowej, będzie ujmowane niejako na końcu procesu poznawczego²². Porządek poznawania jest odwrotny w stosunku do porządku miłowania.

Teologiczna cnota miłości jest formą innych cnót, gdyż przyporządkowuje akty innych cnót do celu ostatecznego²³. Tomasz uzasadnia to porządkiem i zależnościami w dziedzinie życia moralnego. Dzieje się tak dlatego, że w dziedzinie moralności forma działania jest przyjmowana od strony celu tego działania. Zasadą aktów moralnych jest wola, natomiast jej przedmiotem i jakby formą jest cel. Z tego też powodu miłość może być nazywana formą cnót.

Miłość łączącą człowieka z Bogiem Tomasz nazywa przyjaźnią. W tej relacji łączność obu osób nią powiązanych dzieje się za sprawą życia duchowego człowieka w wymiarze umysłowym

²² *S. th.*, II-II, q. 27, a. 4, co.

²³ *S. th.*, II-II, q. 23, a. 8, co.

(*secundum mentem*)²⁴. Akwinata stwierdza, że czynność intelektu, nazywana widzeniem, daje człowiekowi przyjemność. Możemy więc powiedzieć, że w kontemplacji, jako aktywności przede wszystkim intelektualnej, będzie też miała swój udział wola.

Odnosząc to do życia kontemplacyjnego, można powiedzieć, że polega ono na akcie władzy poznawczej, zaakceptowanym uprzednio przez wolę²⁵. Miłość jest więc pobudką do kontemplacji Boga. Wszak to, co kochamy, chcemy coraz lepiej poznawać²⁶. Zdaniem Akwinaty zarówno cel, jak i kres życia kontemplacyjnego mają swój początek w reakcji woli (*affectus*). Polega ona bowiem na zachowywaniu całym umysłem miłości Boga i bliźniego. Natomiast to łączy się z postawą odpoczynku (*quietas*) od rzeczy zewnętrznych. Pełnia kontemplacji będzie po prostu widzeniem „twarzy” Boga. Wydaje się, że cnota miłości będzie odgrywała pomocniczą rolę w łączeniu się umysłu człowieka z Bogiem²⁷, co wskazywałoby na ważną rolę tej teologicznej cnoty dla kontemplacji prawd Bożych. Tomasz bowiem

zwraca uwagę, iż człowiek zbliża się do Boga za sprawą afektów umysłu. Wskazywałoby to na specyficzne poruszenia władzy pożądania umysłowego, czyli woli, na ujęte dobro. To właśnie zareagowania woli są nazywane przez Akwinatę mianem *affectus*.

Miłość w kontemplacji prawd Bożych będzie sprawiała, że nasz intelekt będzie łączył się z Bogiem²⁸, a samo badanie prawdy będzie sprawiała radość. Cnota miłości będzie także powodowała w człowieku właściwe uporządkowanie całego nadprzyrodzonego organizmu cnót. Na przykład za sprawą cnoty miłości dary Ducha Świętego kierują zawsze jej posiadacza do dobra. Kto zaś ma cnotę miłości – ma wszystkie dary. Tomasz mówi, że przez miłość dary są określone (*informantur*), to oznacza, że nabywają one tożsamości, kierują się ku cnotcie miłości i wzajemnie się wspomagają.

Z tego też powodu Akwinata przychyliła się do wiązania daru mądrości z miłością, gdyż to ona łączy umysł człowieka z Bogiem. Towarzyszą mu pokój i radość, gdyż samo badanie prawdy sprawia człowiekowi radość²⁹.

5. Kontemplacja a sprawności i cnoty

Analizując kontemplację i życie kontemplacyjne, można zwrócić uwagę na pewne

sprawności oraz cnoty, które w tej czynności odgrywają szczególnie ważną rolę.

²⁴ Tamże, a. 1, co.

²⁵ *Super Sent.*, lib. 3, d. 35, q. 1, a. 2, qc. 1, co.

²⁶ *S. th.*, II-II, q. 49, a. 1, ad. 2. Tomasz, odwołując się do takiego uzasadnienia, cytuje na jego potwierdzenie Cycerona: „oportet ut homo sollicitudinem apponat et affectum adhibeat ad ea quae vult memorari, quia quo aliquid magis fuerit impressum animo, eo minus elabitur. Unde et Tullius dicit, in sua *Rhetorica*, quod «sollicitudo conservat integra simulacrorum figuras»”.

²⁷ *S. th.*, II-II, q. 24, a. 4, co.

²⁸ Termin *mens* należy rozumieć tu jako wszystkie władze duchowe człowieka, gdyż w takim kontekście staje się bardziej zrozumiała rola miłości.

²⁹ *S. th.*, II-II, q. 9, a. 4, ad. 1.

I tak spośród przyrodzonych sprawności i cnót istotne wydają się przede wszystkim sprawność pierwszych zasad poznawania i mądrość (choć oczywiście wyposażenie duchowych władz człowieka we wszystkie cnoty kardynalne stanowi dobre podłoże ludzkiej natury do kontemplowania prawdy Bożej). Również ważne są cnoty teologiczne (miłość, wiara, nadzieja) oraz niektóre dary Ducha Świętego: dar intelektu i dar mądrości.

Warto przypomnieć, że zarówno *habitus principiorum*, jak i mądrość należą do tak zwanych sprawności intelektu teoretycznego. Chodzi w tym przypadku o rozróżnienie funkcjonalne, czyli o funkcję intelektu ludzkiego, która w tym przypadku polega na ujmowaniu prawdy. Zatem wymienione sprawności udoskonalają intelekt w tym, by ujmował prawdę. W przypadku sprawności pierwszych zasad chodzi o doskonalenie się intelektu w uchwyceniu prawdy jako czegoś bezpośrednio oczywistego, czegoś, co ujmie on od razu. Z tego też powodu Akwinata określa tę sprawność jako niemal naturalną (wrodzoną) w człowieku.

Natomiast mądrość sprawia, że nasz intelekt potrafi ujmować prawdę poznawaną w innych rzeczach (czyli taką, która nie jest nam dostępna bezpośrednio, wprost), co dzieje się za sprawą dochodzenia rozumowego. Co ciekawsze, mądrość usprawnia także intelekt w ujmowaniu najwyższych przyczyn. Dzięki niej potrafimy rozważać przyczynę najwyższą, jaką jest Bóg. Mądrość również wydaje sąd o wszystkich cnotach, ponieważ o skutku orzekamy

przez przyczynę, a przez przyczynę wyższą o przyczynach niższych. Posługuje się też ona *habitus principiorum*, gdyż jej zadaniem jest poznanie pierwszych, niedających się uzasadnić zasad, jak pojęcie bytu i niebytu, części i całości. Mądrość nie tylko posługuje się pierwszymi zasadami poznania, lecz także osądza je i broni ich w dyskusji z tymi, którzy im przeczą³⁰.

Przedstawiona charakterystyka mądrości i sprawności pierwszych zasad poznawania pokazuje nam dobitnie, że będą to sprawności szczególnie potrzebne w kontemplacji i to kontemplacji nakierowanej na Boga. Warto jednak zakreślić pewien horyzont przyrodzony i filozoficzny takiej kontemplacji. Mamy więc w obu przypadkach coś, co by nas zbliżało do Tomaszowego argumentu o niebezpośredniości przyrodzonego poznania Boga jako pierwszej przyczyny istnienia bytów stworzonych. Poznanie, odkrycie, czy może też widzenie prawdy w otaczających nas stworzeniach niejako odsyła nas dalej, do ich przyczyny ostatecznej, uzasadniającej rację ich istnienia.

Natomiast jeśli chodzi o kontemplację jako czynność intelektu przekraczającą jego przyrodzone i naturalne możliwości, to należy wspomnieć o cnotach teologicznych. W obu przypadkach (cnót teologicznych i kontemplacji) przedmiotem będzie Bóg. Cnoty teologiczne prowadzą do szczęśliwości przekraczającej ludzką naturę, do której dochodzi się poprzez pewnego rodzaju partycypację w naturze Bożej. Cnoty teologiczne wiary, nadziei i miłości są wlane przez Boga³¹, a ich miarą i regułą

³⁰ *S. th.*, I-II, q. 66, a. 5, co.

³¹ *S. th.*, I-II, q. 62, a. 2, co.

jest sam Bóg. Z tego też powodu dobro cnoty teologicznej nie będzie polegało na umiarze (jak w przypadku cnót kardynalnych). O mierze cnót teologicznych możemy mówić tylko z naszej ludzkiej perspektywy – gdyż to będzie zależało od naszych możliwości zwracania się do Boga właśnie przez miłość, wiarę i nadzieję. Natomiast Bóg za pośrednictwem tych cnót doskonali władze ludzkiej duszy. Wśród trzech cnót teologicznych oczywiście szczególna pozycja przysługuje miłości jako tej, która zwraca człowieka do celu ostatecznego i w ten sposób jest zasadą wszystkich dobrych dzieł (przyrzędzonych do celu ostatecznego).

Inną jeszcze, ciekawą, konotację z kontemplacją ma cnota wiary. Do cnoty wiary odnosi się Tomaszowe sformułowanie, iż polega ona na tym, by „będąc przekonanym, poznawać” (*cogitare*)³². Przy czym sam termin *cogitare* można ująć na kilka sposobów. Po pierwsze – ogólnie – i wówczas oznacza to aktualne rozważanie intelektu. Po drugie – może oznaczać pewne badanie (dociekanie) intelektu, rozumiane jako *inquisitio*. Stanowi go akt duszy dociekającej prawdy, która jednak nie doszła do pełnego jej widzenia. I wreszcie – może być rozumiane jako czynność cnoty poznawczej (*actus virtuti cogitative*). Drugie ujęcie *cogitare* najpełniej – zdaniem Tomasza – odpowiada znaczeniu słowa „wierzyć”. W tym znaczeniu

zawiera się silne przekonanie człowieka, któremu nie towarzyszy równie silne poznanie. Można więc dostrzec w tym przypadku pewne związki terminologiczne z określeniami kontemplacji, gdzie *cogitatio* oznaczało poszukiwanie, prawdy, której nie można w pełni ująć³³. Związki cnoty wiary z cnotą miłości odsyłają nas także do rozumienia kontemplacji jako poznania, któremu towarzyszy miłość. Co zarazem oznacza pewne zestrojenie aktywności intelektu i woli. Cel cnoty wiary powinien bowiem kierować człowieka do celu miłości, którym jest miłowanie Boga.

Ostatnia grupa cnót, które dla kontemplacji mogą okazać się kluczowe to dary Ducha Świętego. Warto zwrócić uwagę na dar intelektu, który powoduje, że intelekt teoretyczny człowieka doskonali się w poznawaniu prawdy. Zatem dar intelektu będzie miał niebagatelną rolę do odegrania dla naszych władz intelektualnych (Tomasz w tym przypadku używa słowa *mentis*) do kontemplowania prawdy Bożej w sposób niebezpośredni (*per speculum*). Akwinata nazwę tego daru wiąże z określeniem *intelligere*, co ma oznaczać: *intus legere* – czyli „czytać w głębi”³⁴. W przypadku daru intelektu człowiek otrzymuje pewne nadnaturalne światło, aby wnikać w poznanie tego, czego nie pozna światłem naturalnym. Pojmowanie to od strony otrzymanego daru zachodzi na dwa sposoby. Po pierwsze, w sposób

³² *S. th.*, II-II, q. 2, a.1, co.

³³ Te rozróżnienia, jak się wydaje, były dla Aleksandra Żychlińskiego podstawą do wyodrębnienia kontemplacji teologicznej od kontemplacji filozoficznej. Zob. A. Żychliński, *Rozważania filozoficzno-teologiczne*, Poznań–Warszawa–Lublin 1959, s. 470-472; 45 i 60, oraz A. Żychliński, *Pełnia umiejętności świętych*, Niepokalanów 1992, s. 45.

³⁴ *S. th.*, II-II, q. 8, a. 1, co.

pełny, bo poznajemy istotę rzeczy czy samą prawdę zgodnie z tym, jak się ma sama w sobie. Tomasz zaznacza, że takie rozumienie nie jest możliwe w stanie doczesnym (w czasie wiary). Po drugie, może dziać się w sposób niedoskonały. Wówczas nie możemy poznać istoty rzeczy, czy jakiejś prawdy wprost, lecz tylko w takim zakresie, który pozwala na uznanie, że dostępna nam poznawczo prawda nie sprzeciwia się prawdzie będącej przedmiotem wiary (do której poznanie człowieka nie sięga). Choć dar intelektu jest darem doskonalającym nasze poznanie, to jednak odnosi się też w pewnym sensie do działania. Oznacza to, że swoim wpływem obejmuje zarówno rozum teoretyczny, jak i praktyczny. Dar intelektu oświeca umysł ludzki, aby poznał prawdę nadnaturalną, do której powinna zmierzać poprawna, słuszna wola. Podatność na natchnienia Ducha Świętego za sprawą daru intelektu polega na tym, że człowiek ujmując prawdę w odniesieniu do celu (Boga). Można nawet powiedzieć, że dzięki temu darowi ludzki intelekt może ująć rzeczy duchowe, jakby były one „nagą prawdą”³⁵. Tomasz, omawiając ten dar Ducha Świętego, zauważa, iż wraz z darem miłości stanowi on łaskę uświęcającą.

Drugi z interesujących nas w kontekście kontemplacji darów, dar mądrości, dotyczy umiejętności wydawania sądów z perspektywy samego Boga jako

pierwszej przyczyny wszystkiego, co istnieje. Mądrość zatem jako dar Ducha Świętego jest wiedzą najdoskonalszą, bo opierającą się na znajomości pierwszej przyczyny. Według Tomasa dar mądrości jest sprawnością doskonalącą rozum teoretyczny w należyтым osądzaniu. Polega to na tym, że człowiek jest w stanie coś osądzić na podstawie prawdy Bożej. Dlatego osąd dokonany z poziomu daru mądrości jest najdoskonalszy. Dar ów wspiera się na obecnej w człowieku wierze, gdyż aby cokolwiek osądzić, musimy to znać³⁶. Mądrość jako dar pod kątem powstawania sytuuje się w woli, gdyż ten, kto łączy się z Bogiem, jest z Nim „jednym duchem”³⁷. Natomiast co do swej istoty jest on zakotwiczony w intelekcie, ponieważ słuszne sądenie jest czynnością właściwą dla intelektu. Ponadto Tomasz zauważa, że mądrość kieruje ludzkim intelektem i poruszeniami woli (*affectus*), stąd dar mądrości ogarnia swoim zarządzaniem dwa dary: ze strony władzy intelektu – dar intelektu, ze strony woli – dar bojaźni. Bojaźń bowiem bierze się z rozważania wielkości i wspaniałości Bożej, a tym zajmuje się mądrość³⁸.

Z tej perspektywy możemy stwierdzić, że dar intelektu służy ujmowaniu, a dar mądrości – sądeniu³⁹. Dlatego wydaje się, że to dar intelektu będzie dla czynności kontemplacji czymś ważniejszym.

³⁵ *Super Sent.*, lib. 3, d. 34, q. 1, a. 2, co.

³⁶ *S. th.*, II-II, q. 45, a. 1, co.

³⁷ Tamże, a. 2, co.

³⁸ *S. th.*, I-II, q. 68, a. 4, ad. 5.

³⁹ *S. th.*, II-II, q. 45, a. 2, ad. 2.

6. Podsumowanie

Tomasz, starając się określić, na czym polega sama kontemplacja u człowieka, stwierdza, iż jest ona prostym ujęciem prawdy⁴⁰. Jego zdaniem ujęcie to jest finałem przejścia przez pewien proces od ujmowania wielu poszczególnych prawd do ujęcia jednej, prostej, prawdy⁴¹. Za sprawą ostatniej z wymienionych czynności kontemplacja uzyskuje swoją jedność. Wśród działań (pośrednich), prowadzących do celu (ujęcia prawdy), wymienia Akwinata chociażby przyjęcie zasad, z których przechodzi się do kontemplacji prawdy, a także wyprowadzanie tej prawdy z zasad.

Zagadnienie kontemplacji można ująć też w szerszej perspektywie, dostrzegając jej zależności i związki z pewnymi elementami życia aktywnego. Wówczas kontemplacja na tym tle staje się jakby uwieńczeniem życia aktywnego (ascetyki), gdzie zdobywane przez człowieka cnoty poprzedzają życie kontemplacyjne, przygotowując zarazem do niego. Tomasz wskazuje tu na szczególną rolę cnót w porządkowaniu uczuć i namiętności oraz w porządkowaniu życia w ogóle, które polega na wprowadzeniu ładu w zajęcia, aby

ich natłok nie utrudniał kontemplacji. W ten sposób obecność cnót w ludzkiej duszy przynosi pokój oraz czystość serca⁴². Zapewne z tego też powodu Tomasz przyjmuje, że do kontemplacji należą ostatecznie różne działania, spośród których nie wszystkie są wprost samą kontemplacją. Wśród tych działań mieści się chociażby zdobywanie cnót moralnych, a także kontemplacja skutków (dzieł) Bożych.

Dla Tomasza kontemplacja jest procesem jednolitym, gdyż ma swoje różne etapy. Kontemplacja więc, będąc prostym ujęciem prawdy Bożej, kieruje nas do Boga jako celu naszego życia. Dotyczy zatem zarówno poznania rzeczywistości zmysłowej (dostępnej nam poznawczo), jak i Boga, którego w ten sposób nie poznamy. Jednak kontemplowany świat stworzony niejako doprowadza nas do Boga jako swej przyczyny. Czym lepiej człowiek zatroszczy się o posiadanie cnót, tym większa jest szansa, że będzie dobrze przygotowany do kontemplacji Boga i prawd Bożych, co zarazem jest zgodne z zasadą, że łaska Boża buduje się na naturze.

⁴⁰ Tamże, ad. 1: Sed contemplatio pertinet ad ipsum simplicem intuitum veritatis.

⁴¹ Tamże, a. 3, co: „Sic igitur vita contemplativa unum quidem actum habet in quo finaliter perficitur, scilicet contemplationem veritatis, a quo habet unitatem, habet autem multos actus quibus pervenit ad hunc actum finalem. Quorum quidam pertinent ad acceptionem principiorum, ex quibus procedit ad contemplationem veritatis; alii autem pertinent ad deductionem principiorum in veritatem cuius cognitio inquiritur; ultimus autem completivus actus est ipsa contemplatio veritatis”.

⁴² Tamże, a. 2, co.

Bibliografia

1. Sancti Thomae Aquinatis, *Summa theologiae*, Editiones paulinae, Roma 1962.
2. Sancti Thomae de Aquino *Scriptum super Sententiis*, Corpus Thomisticum, <https://www.corpusthomisticum.org/>.
3. Sancti Thomae de Aquino, *Quaestiones disputatae de veritate*, Corpus Thomisticum, <https://www.corpusthomisticum.org/>.
4. Garrigou-Lagrange R., *Trzy okresy życia wewnętrznego wstępem do życia w niebie*, tłum. T. Landy, Niepokalanów 2018.
5. Gogacz M., *Filozoficzne aspekty mistyki. Materiały do filozofii mistyki*, Warszawa 1985.
6. Idźkowski J., Autoreferat: *Próba wyjaśnienia znaczenia terminu kontemplacja na podstawie tekstów św. Tomasza z Akwinu*, Posiedzenie dwudzieste szóste (23 marca 2006) Katedr Historii filozofii UKSW, <http://katedra.uksw.edu.pl/posiedzenia/pos26.htm> [data dostępu: 06.07.2023].
7. Maritain J., *Pisma filozoficzne*, tłum. J. Fenrychowa, Kraków 1988.
8. Maritain J. i R., *Kontemplacja w świecie*, tłum. J. Grosfeld, B. Bieszk, Poznań 1994.
9. Moskal P., *Filozofia religii*, Pelplin 2020.
10. Szyndler L., *Zagadnienie „słowa serca” w Scriptum super Libros Sententiarum św. Tomasza z Akwinu*, http://www.katedra.uksw.edu.pl/publikacje/lech_szyndler/zagadnienie_slowa_serca.pdf, [data dostępu: 06.07.2023].
11. Zembrzuski M., *Filozofia intelektu. Tomasza z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*, b.m.w. 2019.
12. Żychliński A., *Rozważania filozoficzno-teologiczne*, Poznań–Warszawa–Lublin 1959.
13. Żychliński A., *Pełnia umiejętności świętych*, Niepokalanów 1992.

Problem of Contemplation in the Texts of Thomas Aquinas. Chosen Aspects

Keywords: contemplation, cognition, intellect, will, Thomas Aquinas

In the texts of St. Thomas Aquinas we find remarks on contemplation. According to Aquinas, contemplation is activity proper to the intellect, which directs toward truth. For that reason, contemplative life in the essence of its activities belongs to the intellect. However, the will also fulfils an important task as it has a power to activate human faculties. Contemplative life initiates in the will a reaction of pleasure (as *affectus*), which hence, causes an intensity of love, what further influences a relation of man with God.

Thomas speaks of contemplation in a diverse context. According to him, it is seeing truth from the level of a habit (skill) called *habitus principiorum*, or from the level of a habit of wisdom.

Another context is presented when contemplation is approached as a motion and as a process of cognition penetrated with love.

Thomas is convinced that contemplation will perfect the intellect in what is its proper goodness, that is, grasping the truth. Moreover, it is worth to remember that perfecting human intellect in its proper activity achieves its ultimate goal in the contemplation of the Divine truths, and further – after death – in cognizing the essence of God, what is possible through *lumen gloria*, a habit given by Him. Therefore, the better man is equipped – prepared – to see God “face to face” thanks to his own efforts to refine the intellect, the better.

Nota o Autorach

Bartosz Adamski – ks. mgr, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Toruńskiej. Studia filozoficzno-teologiczne ukończył na Wydziale Teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując tytuł zawodowy magistra teologii na podstawie pracy pt. „*In libertatem vocati*” (Ga 5, 13). *Wolność w Chrystusie w świetle piątego rozdziału „Super Epistolam S. Pauli Apostoli ad Galatas lectura” św. Tomasza z Akwinu*. Za pracę tę otrzymał Nagrodę im. prof. Mieczysława Gogacza (laureat X edycji). Obecnie pełni funkcję prefekta roku propedeutycznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Toruńskiej.

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się filozofią bytu, antropologią filozoficzną i etyką. Jest uczniem (i następcą na Katedrze) Profesora Mieczysława Gogacza.
Nr ORCID: 0000-0002-7926-4070

Izabella Andrzejuk – dr, wykładowca filozofii w Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, Polskiego Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej oraz redakcji „Rocznika Tomistycznego”. Jest autorką ponad osiemdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska), etyki, klasycznej teorii człowieka, filozoficznych podstaw mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021) oraz *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, (Warszawa 2021).
Nr ORCID: 0000-0002-4961-2580

Przemysław Artemiuk – ks. prof. ucz., dr hab., teolog fundamentalny, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży oraz przewodniczący Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Ostatnio opublikował monografię *Kim jest papież w Kościele? Szkice z teologii prymatu* (Płock 2022), a także zredagował tomy studiów *Odcienie polskiego katolicyzmu* (Płock 2022) oraz *Hermeneutyka i apologia. W kręgu myśli teologicznej ks. Henryka Seweryniaka* (Płock 2022).
Nr ORCID: 0000-0001-5337-0329

Jacek Banaś – nauczyciel, etyk; zastępca dyrektora Departamentu Kształcenia Ogólnego i Podstaw Programowych (MEiN).

Magdalena Bejm – magister filologii klasycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Od 2020 roku asystent dydaktyczny w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prowadzi lektorat języka łacińskiego i greki starożytnej. Główne kierunki zainteresowań naukowych: mediewistyka, literatura nowołacińska XVI wieku, edytorstwo. Przygotowuje edycję cap. XXXIX-XL *Victoria Deorum, sive veri herois eductio* S.F. Klonowica wraz z komentarzem edytorskim.

Marcin M. Grabowski – absolwent filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą metafizyka tomistyczna, historia filozofii starożytnej i chemia organiczna.
Nr ORCID: 0009-0009-1072-2641

Martyna Kozakiewicz – mgr; doktorantka w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku nauk teologicznych.

Dawid Lipski – dr; adiunkt w Instytucie Społecznych Podstaw Penitencjarystyki Akademii Wymiaru Sprawiedliwości. Stypendysta Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego (Liechtenstein), Fundacji Lanckorońskich z Brzezia (Londyn) oraz Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Kolonja). Redaktor w czasopiśmie „Pro Fide, Rege et Lege” oraz w „Roczniku Tomistycznym”. Nauczyciel dyplomowany etyki w szkole podstawowej i średniej.
Nr ORCID: 0000-0003-2136-0622

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Lowańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: *Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów*, *Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów* i *Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów*. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.
Nr ORCID: 0000-0002-6635-5934

Małgorzata Łuszczynska – dr hab., prof. ucz. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest autorem licznych publikacji naukowych z zakresu filozofii prawa oraz historii doktryn polityczno-prawnych. Zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki społecznej nauki Kościoła katolickiego, tomizmu, myśli politycznej i prawnej średniowiecza, normatywizmu i jego krytyki, rozwoju filozofii prawa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Członek Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej. Redaktor czasopisma „Annales UMCS sekcja G (Ius)”.
Nr ORCID: 0000-0002-4387-8820

Adam Machowski – ks. dr, wykładowca filozofii i etyki w Akademii Jagiellońskiej w Toruniu. Obronił doktorat z teologii poświęcony moralno-etycznym aspektom *De regno* Tomasza z Akwinu i doktorat z filozofii na Universidad de Navarra zatytułowany *Participatio politica en Tomás de Aquino* będący interpretacją filozofii politycznej Akwinaty zawartej w *Komentarzu do „Polityki”* i w *Sumie teologicznej*. Autor wielu artykułów odnoszących się do doktryny społecznej i politycznej Tomasza z Akwinu. Ostatnio głównym tematem badań są studia komparatystyczne nad sprawnościami moralnymi u Akwinaty i Konfucjusza – książka: *Cnoty społeczne u Konfucjusza i Tomasza z Akwinu. Studium porównawcze nad sprawnościami moralnymi Wschodu i Zachodu*.
Nr ORCID: 0000-0003-0681-0728

Henryk Majkrzak SCJ – doktor habilitowany teologii dogmatycznej, doktor teologii życia wewnętrznego i doktor filozofii człowieka, kierownik Sekcji Filozoficznej Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego i Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, miłośnik dzieł i nauczania św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu i innych doktorów Kościoła. Wieloletni wykładowca w Wyższym Seminarium Misyjnym Księża Sercanów w Stadnikach oraz w różnych uczelniach kościelnych Krakowa i okolic, współpracujący z wieloma czasopismami naukowymi, autor ponad 140 publikacji, w tym 18 książek. Swoją działalnością wspiera rodzinę, patriotyzm i pamięć o Żołnierzach Wyklętych, czyli Niezłomnych.

Konstanty J. Milancej – student filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą historia scholastycznej filozofii naturalnej i metafizyki.

Nr ORCID: 0009-0000-9575-8217

Valentine Aghoghophia Ovie – ks. mgr, związany z Zakonem św. Augustyna w prowincji nigeryjskiej (urodził się w Lagos w Nigerii). W 2012 roku uzyskał na Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Makurdi w stanie Benue licencjat z filozofii, a w 2017 roku na Uniwersytecie św. Augustyna w Jos, w stanie Plateau licencjat z teologii. Pogłębiając swoje naukowe zainteresowania studiował teologię uzyskując w 2022 roku na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie tytuł magistra teologii dogmatycznej. Obecnie kończy swoją rozprawę doktorską z teologii dogmatycznej. Ponadto od sześciu lat pracuje jako wikariusz w Archidiecezji Warszawskiej, zajmując się anglojęzyczną społecznością katolicką. Publikuje artykuły na tematy teologiczne związane z angelologią, kosmogonią, mariologią i epistemologią.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w Powszechnej Encyklopedii Filozofii i 32 w Encyklopedii Filozofii Polskiej. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów.

Nr ORCID: 0000-0003-0618-611X

Ewa Agnieszka Pichola – dr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat z filozofii obroniła w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie rozprawy, w której analizowała dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w jego pismach. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a szczególnie filozoficznymi podstawami koncepcji psychologicznych oraz antropologicznymi aspektami prawdy.
Nr ORCID: 0000-0001-6078-7384

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Pełni funkcję z-cy dyrektora Instytutu Filozofii oraz z-cy przewodniczącego Rady Dyscypliny Filozofia. Jest ponadto z-cą redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego i członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Zainteresowania naukowe M. Płotki skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książek: *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013), *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku* (Warszawa 2016) oraz *Tomasz z Akwinu o przyjemności*, (Warszawa 2021). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filo-sofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: 0000-0002-6993-2178

Dominika Rejewska – studentka filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pracę dyplomową poświęca zagadnieniom ontologii dzieła sztuki u Hansa-Georga Gadamera.

Jan Siwierski – studiuje na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz na Warszawskim Uniwersytecie Medycznym. Do jego zainteresowań należą metafizyka, logika i filozofia nauki.

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował: fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej

dotyczącej świata. Jego teorię poznania określa się mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie – aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Elementy filozofii*; *Wprowadzenie do metafizyki*; *O metodzie teorii poznania*; *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne*; *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy).

Bartłomiej Uzar – student Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe oscylują między metafizyką i logiką, zwłaszcza w kontekście scholastycznym, neoscholastycznym i analitycznym. Nr ORCID: 0000-0002-2240-1310

Katarzyna Werkowicz – mgr fizjoterapii i filozofii. Absolwentka studiów licencjackich i magisterskich na Akademii Wychowania Fizycznego oraz na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W jej dorobku, znajdują się prace naukowe z obszaru medycyny i filozofii. Analizowała takie problemy jak: wstyd w relacji lekarz – pacjent oraz antropologia zawarta w polskim Kodeksie Etyki Lekarskiej.

Bartosz Zalewski – dr, adiunkt adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pracę doktorską pt. „*Humanitas*” w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego obronił z wyróżnieniem 2020 roku. Jest członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Jego zainteresowania naukowe dotyczą wpływu chrześcijaństwa na prawo rzymskie w okresie późnoantycznym, rzymskiego prawa karnego i jego

repcji w Europie średniowiecznej oraz wczesnonowożytnej, myśli polityczno-prawnej św. Tomasza z Akwinu.

Nr ORCID: 0000-0001-7508-354X

Michał Zembrzusi – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pełni funkcję Zastępcy Przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest dyrektorem serii wydawniczej „Biblioteka Rocznika Tomistycznego”. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możnościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku wydał monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasa z Akwinu koncepcja intelektu możnościowego i czynnego*. Jest autorem przekładów: *Tomasz z Akwinu, Komentarz do De hebdomadibus Boecjusza*, (Warszawa 2021) oraz *Tomasz z Akwinu, Kwestia o substancjach duchowych*, (Warszawa 2023).

Nr ORCID: 0000-0003-4647-479X